

Valori bibliofile din opera lui Bogdan Petriceicu Hașdeu în biblioteca Filialei Arhivelor Statului județul Brăila

GABRIELA ALINTA VIDIS

Personalitate proteică a culturii românești din cea de-a doua jumătate a secolului trecut, Bogdan Petriceicu Hașdeu a strălucit deopotrivă ca literat, publicist, arhivist, filolog și folclorist. „El a vrut să cunoască totul — și să cunoască bine” spunea Mircea Eliade, cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la moartea acestuia. „N-a fost numai cel mai învățat dintre toți fiii neamului nostru — dar a fost poate singura minte universală a secolului al XIX-lea”¹.

Vom prezenta, în ordinea cronologică a apariției lor, câteva dintre operele reprezentative ale marelui erudit, aflate — printr-un joc fericit al sorții — în păstrarea bibliotecii Filialei Arhivelor Statului județul Brăila. Este vorba de: *Istoria critică a românilor*, *Cursul de filologie comparativă și Etymologicum Magnum Romaniae*.

*Istoria critică a românilor*² face parte din seria operelor sale științifice monumentale. Croită pe dimensiuni mari, demne de geniul și puterea sa de muncă, lucrarea prevedea șapte părți, din care n-a reușit să realizeze decât o parte din prima carte. În ciuda unor lipsuri de construcție, ea este o operă de informație solidă care a impresionat și intimidat pe contemporani și chiar generațiile următoare.

Cartea I, „Pământul și poporul”, apărută în anul 1873, subliniază legătura poporului român cu vatra dacică, respingând ideea „descălecatului Țării Românești”, fapt confirmat de istoriografia ulterioară, *Istoria critică a românilor* este prima ripostă hotărâtă dată teoriei lui Rosler, atestind cu argumente istorice și filologice continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic.

La 16 februarie 1873 Parlamentul îi acordă lui B. P. Hașdeu un premiu în vederea continuării lucrării, iar la 3 februarie 1874 acesta este decorat de domnitorul Carol I cu „Marea medalie de aur” pentru istoria națională.

Biblioteca documentară a Filialei Arhivelor Statului județul Brăila deține atât ediția primă din 1873 cât și cea de-a doua, apărută în 1875, fapt ce ne-a dat posibilitatea unei sumare comparații.

Prima ediție poartă titlul: B. P. Hașdeu / *Istoria critică a românilor*, iar pe verso la foaia de titlu apar următoarele: B. P. Hașdeu / *Istoria critică a românilor din / ambele Dacie / în / secolul XIV* /, tom. I / volum I / București /, Tipografia Curții (Lucrătorii asociați), Pasagiul român, M.D. CCC.LXXIII. Pe a doua foaie interioară figurează — în plus — subtitlul și subcapitolele: Bogdan Petriceicu Hașdeu / *Pământul / Țării Românești / în secolul XIV / Întinderea teritorială. — Nomenclatura. — Acțiunea natu-*

¹ Mircea Eliade, *Despre Eminescu și Hașdeu*, Iași, 1987, p. 107.

² *Istoria critică a românilor*, s-a publicat inițial în revista „Columna lui Traian”, sub redacția lui B.P. Hașdeu, începând cu nr. 93/1871 și până la nr. 8/1873. Paralel, s-a început tipărirea în fascicule, în aprilie 1872, care s-a încheiat, în mai 1873 cu cel de al patrulea fascicol. Tot în 1873 a apărut volumul I, în ediție de lux. (Vezi B.P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1984, ediție îngrijită de Grigore Brîncuși, cu studiu introductiv și note de Manole Neagoe).

rei. / Reacțiunea omului. — Urbile danubiene. / Urbile carpatine. — Urbile cîmpene. — Sinteze. / Primul cap / din / Istoria analitică a formațiunii staturilor române. / Antiquam exquirite matrem! / Cercetați pe antica mumă! / Virgiliu, Aen., III, 96. / București /, Tipografia Curtii (Lucrătorii asociați), Pasajul român /, M.D.CCC.LXXIII.

Ediția a doua a volumului I, „revăzută și foarte adausă”, a apărut în 1875 și a fost dedicată memoriei lui Alexandru Petriceicu Hașdeu, „răposatul meu părinte și magistru în știința istorică”, cum spune autorul. Redăm mai jos foaia de titlu, vizibil simplificată: B. P. Hașdeu / Istoria critică a românilor / Pămîntul Țării Românești /, volumul I / Întinderea teritorială. — Nomenclatura. — Acțiunea naturii / București / Imprimeria statului / Nr. 2, Strada Germană, nr. 2/1875.

Exemplarul din 1873, legat în piele³ și foarte bine conservat, conține doar 176 pagini din totalul de 340, fiecare pagină fiind tipărită pe două coloane, în chenar, pe hîrtie de foarte bună calitate. A doua foaie interioară este înnoibilată de dedicația și semnătura autografă a autorului, în cerneală neagră: „A Monsieur A. A. Plagino, souvenir de la part de l'auteur, Hașdeu”.

Prin cartea sa, Hașdeu intenționa să realizeze o enciclopedie completă a poporului român, începînd de la nașterea sa. „Ne-am înțeles misiunea pe o scară colosală” scris el în prefață⁴, conștient că prelucrarea aceluia bogat material, adunat de-a lungul a douăzeci de ani, va fi „o muncă de titan”. După expunerea pe scurt a planului lucrării, el prezintă principalele surse folosite (Bibliotecile din Paris, Petersburg, Viena, cele din București — Biblioteca Centrală, Biblioteca Arhivelor Statului, a Seminarului, a Ateneului, bibliotecile particulare ale lui Odobescu, Manu, Bengescu II etc.), precum și cele zece criterii care l-au călăuzit în munca sa științifică. Cităm cîteva dintre ele:

1. Nu e permis istoricului a-și întemeia aserțiunile decît numai pe fîntine (sic!) adică pe date (sincronice evenimentelor); 2. Chiar o sorginte în înțelesul de mai sus nu este suficiente, dacă este una, fără să-i poată veni în ajutor o serie de mai multe alte considerațiuni; 3. O mărturie mai nouă numai atunci capătă caracter de fîntină, dacă se poate demonstra cum că autorul fusese foarte apropiat de loc și de timp, sau cel puțin va fi avut la dispozițiune niște adevărate sorginți, în numele cărora se rostește”.

Istoria critică rămîne însă neterminată; din volumul II se publică doar primul fascicol. Studiile apărute apoi în „Columna lui Traian”, referitoare la istoria românilor, nu sînt decît capitolele unei monografii a Munteniei, rămase în proiect.

Cea de a doua lucrare deținută de biblioteca Arhivelor brăilene o reprezintă Cursul de filologie comparată ținut la Facultatea de litere și filozofie București și tipărit în 1875. Se știe că, în octombrie 1874, B. P. Hașdeu deschide la Universitatea din București un curs liber de filologie comparativă indo-europeană care, se suspendă în anul următor, din dispoziția lui Titu Maiorescu, ministru al Instrucțiunii publice. La 31 mai 1876⁵ Gheorghe

³ Exemplarul deținut de Filiala Arhivelor Statului județul Brăila este legat în piele la un loc cu *Cronica românilor* a lui Gheorghe Șincai, editată la Iași în 1853 de A.T. Laurian, A. Paun și M. Kogălniceanu.

⁴ B.P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1975, p. VIII — IX.

⁵ Tot în aceeași lună, la 17 mai 1876, B.P. Hașdeu a fost numit director al Arhivelor Statului din București, unde a funcționat pînă în anul 1900.

Chițu, noul ministru, reînființează cursul, iar Hașdeu își reia locul binemeritat la catedră. Misiunea filologiei — afirmase el în 1875 — era să „împrăștie ceața originilor”, să îngăduie accesul în „sorginta mai intimă pînă unde nu pot străbate celelalte științe sociologice”.

Așadar, păstrăm două din cursurile sale publicate în ianuarie și februarie 1875, sub formă de broșură și intitulate: B. Petriceicu-Hașdeu / Principie / de / filologie comparativă ario-europea / cuprinzînd grupurile indo-perso-tracic, greco-italo celtic și leto-slavo-germanic / cu aplicațiuni la / Istoria limbii române. / Curs ținut la Facultatea de litere și filosofie din București / tom I / Istoria filologiei comparative / București, Tip. Thiel Weiss, Lipsani 11. Lecția trata tema „Importanța filologiei comparative” și avusese loc luni, 14 octombrie 1874, între orele 7—8 1/2 seara. Lecția a II-a, intitulată „Filologia proprie și filologia comparativă — indicii, grecii și romanii”, fusese ținută la 21 octombrie 1874, la aceleași ore.

Din scurta prefață la lecția I, datată 15 ianuarie 1875, reiese că tipărirea s-a datorat stenogramelor făcute de avocatul I. A. Brătescu, participant la cursuri. „Prima parte a cursului meu, cuprinsă în acest volum — scrie Hașdeu în prefață — a fost menită a introduce în totalitatea filologiei comparative. Modul cel mai nimerit pentru a ajunge la această țintă mi s-a părut a fi istoria științei, familiarizînd pe studenți în trăsuri (sic!) mari cu literatura ei, cu sfera-i de activitate și cu metoda”.

Activitatea sa științifică prodigioasă i-a adus recunoașterea meritelor, atît pe plan național cît și internațional: în 1877 este ales membru al Academiei Române, în 1882 al Societății de lingvistică din Paris, iar, în decembrie 1883, al Academiei de Științe din Petersburg. Călătorind des în străinătate, B. P. Hașdeu cercetează asiduu biblioteci și arhive, ia parte la congrese, reprezentînd cu cinste știința românească. Astfel, în aprilie 1884, Academia Română îi încredințează misiunea de a întocmi marele dicționar etimologic al limbii române. „Acela care ar putea duce cu mai multă energie și succes această sarcină ar fi domnul Hașdeu, cunoscut prin lucrările sale lingvistice și prin cunoștințele sale filologice”, spunea într-o ședință a Academiei același Titu Maiorescu⁶.

Hașdeu avea pe atunci 46 de ani și se afla într-un moment de maximă expansiune intelectuală; renunțase la publicistică și literatură, dedicîndu-se în exclusivitate științei (istoriei și filologiei). Așadar, misiunea de elaborare a dicționarului putea reprezenta încununarea unei cariere strălucite, dar — după cum se știe — nu s-a întîmplat astfel!

Începutul a fost promițător: la 1 iunie B. P. Hașdeu înfățișa Academiei Române prospectul dicționarului și al chestionarului cu cele 206 întrebări, ce urma să fie difuzat în țară. După un an de activitate autorul — care își asumase întreaga răspundere — anunța cu satisfacție că terminase litera A și că nu depășise cu mult termenul de șase ani acordat.

În 1886 apare tomul I — cea de a treia lucrare în discuție — sub titlul: *Etymologicum Magnum Romaniae* / Dicționarul / limbii istorice și poporane / a / românilor / lucrat după dorința și cheltuiala / M. S. Regele Carol I / sub auspiciile / Academiei Române / de / Bogdan Petriceicu Hașdeu / ... /

Pe foaia de titlu autorul menționează cu orgoliu toate titlurile sale academice. Volumul se deschide cu o prefață, datată la 15 mai 1885, care

⁶ B.P. Hașdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, București, 1970, ediție îngrijită de Andrei Rusu, studiu introductiv de Paul Cornea, p. V.

reproduce cuvîntul regelui la deschiderea sesiunii din 1884, prospectul dicționarului și chestionarul amintit pe 3 capitole: I. Ce este etimologia?; II. Cum se amestecă limbile?; III. În ce consistă fisionomia unei limbi?. Aceasta din urmă reprezintă una din cele mai scilpitoare contribuții ale lui Hașdeu, omologată pînă astăzi în patrimoniul științei lingvistice — teoria circulației cuvintelor. Materia lexicografică propriu-zisă a dicționarului cuprinde litera A pînă la cuvîntul "Amurțesc", în total 1120 coloane.

În raportul de activitate prezentat Academiei, cu ocazia sesiunii generale din 1887. D. A. Sturdza adresează savantului cuvinte sincere de laudă: „Magnum Etymologicum Romaniae nu este un simplu dicționar, după modul dicționarelor de pînă acum. E o lucrare unică în felul său, concepută pe baza unui plan foarte vast și cu totul nou și original”... „un monument nepieritor pentru limba și cultura românească”⁷.

În 1887 apare tomul II al dicționarului, cuprinzînd cuvintele: „Amuși” — „Au” și o prefață scrisă de autor la 25 martie 1887. Articolul „Dicționare și dicționare”, care servește drept introducere la volum, este de fapt un răspuns spiritual celor care-i reproșau că lucra prea încet. Se referă la planul gigantic al dicționarului care rezultă cu necesitatea din dezvoltarea mai nouă a lingvisticii. O operă lexicografică de tip „Thesaurus” adică „lexica totius linguae” nu poate fi un simplu inventar de cuvinte uzuale ci „o carte de lectură pentru toți fiii națiunii”. „Dacă nimic nu va veni să împiedice acest ager avînt” — încheia autorul prefața la volumul II — „lucrarea Etymologicului va deveni și ea mai ușoară, mai îndemînată, mai gata cu o oră înainte”⁸.

Dar tragedia morții Iuliei, la 17 septembrie 1888, veni să zădărnicească monumentală operă. Viața lui Hașdeu, din acea zi, este zdruncinată din temelii, cariera sa științifică este oprită brusc în punctul maxim pe care-l atinsese.

Vor trece șase ani pînă la apariția celui de al treilea tom, care cuprindea litera B pînă la cuvîntul „Bărbat” și o introducere intitulată „strat și substrat — Genealogia popoarelor balcanice”. Termenul de șase ani fusese de mult depășit iar lucrarea se afla la început. În urma unor dezbateri furtunoase și pe alocuri penibile, în sesiunea generală a Academiei Române din 27—29 martie 1897 se hotărăște sistarea publicării dicționarului și numirea unei comisii formate din cinci membri (inclusiv B. P. Hașdeu) care să întocmească o nouă lucrare.

Totuși, în 1898 mai apare și cel de-al patrulea tom, avînd drept conținut doar introducerea sub titlul: „Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230—1380)”. De fapt aceasta este o reluare a unei teme tratate în vol. I al Istoriei critice a românilor.

Într-o scurtă „Precuvîntare” la tomul IV, localizată și datată: Cimpina, 1 ian. 1898, B. P. Hașdeu, după ce arată cauzele sistării lucrării, încheie fără a se declara înfrînt: „Si isprăvind, mîndru de cîte am făcut, făcînd ceea ce am voit eu a face, las Etymologicului un măreț, veșnic adio [...]”⁹.

Așadar, tragică moarte a Iuliei, la numai 19 ani — și într-o mai mică măsură — supradimensionarea planului inițial au curmat înălțarea gran-

⁷ Ibidem, p. XVI.

⁸ B.P. Hașdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, tom. II, București, 1887, p. VIII.

⁹ Ibidem, tom. IV. București, 1898. Precuvîntare.

diosului edificiu care trebuia să devină Etymologicum Magnum Romaniae. „Un plan atât de uriaș — scria Perpessicius, un alt exeget al operei lui Hașdeu — nu era pe măsura nici unei longevități”.

Biblioteca Filialei Arhivelor Statului județul Brăila păstrează alături de prima ediție a E.M.R. (în patru tomuri) și ediția a treia a tomului II, cu parafa autorului.

Și, pentru că cele câteva cărți prezentate mai sus sînt păstrate cu cinste într-un lăcaș al Arhivelor Statului, instituție atât de dragă lui Hașdeu, nu putem trece cu vederea faptul că marele savant a fost timp de 23 de ani director al Arhivelor Statului din București¹⁰. Fiind ales deputat de Craiova, în 1884, în fața insinuărilor făcute în presă că ar renunța la postul său de „arhivist al statului”, Hașdeu a ripostat vehement „de Arhivă nu mă las odată cu capul!”¹¹.

Cercetător pasionat al atîtor colecții arhivistice din țară și străinătate, cunoscător al limbilor slave și editor al documentelor slavone, Hașdeu a găsit la Arhivele Statului cel mai fertil teren pentru elaborarea operei sale geniale.

Acum, la împlinirea a 155 de ani de la nașterea lui Hașdeu, aducem modestul nostru omagiu omului și operei sale. Căci, așa cum spunea Mircea Eliade, „un singur lucru sîntem datori să-l facem pentru a omagia cum se cuvine pe acest luceafăr al neamului nostru: să-l cetim, să-l înțelegem, să-l asimilăm. Restul vine de la sine”¹².

¹⁰ *Istoricul Arhivelor Statului, 1831—1956*, în Arhivele Statului 125 de ani de activitate. 1831—1956, București, 1957, p. 40—78.

¹¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*. București, 1982, p. 372.

¹² Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 110.